

УДК 343.261:343.8

DOI <https://doi.org/10.32782/2409-4544/2024-1/4>

ГЕНЕЗА ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ІТАЛІЇ

Крисюк Юрій Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0009-0009-5530-948X

У статті досліджується генеза пенітенціарної системи Італії, у якій головні зміни відбулися у ХХ столітті. Зазначено, що тюремна система Італії розроблялася під час об'єднання країни, була неоднорідною та ґрунтувалася на поєднанні Пенсільванської та Обернської системи. Кардинальні зміни у пенітенціарній системі Італії відбулися у ХХ ст. Пов'язано це із застосуванням нової методики стосовно ув'язнених, та з введенням в дію у 1931 році нового Кримінального кодексу. Після падіння фашизму в Кримінальний кодекс Італії були внесені значні зміни. З набранням чинності Конституції Італійської Республіки у 1948 році була скасована смертна кара за злочини, вчинені в мирний час. Згодом у 2007 році її також було виключено і в умовах воєнного часу. Нова тюремна система пропонувала ув'язненим після їхнього звільнення залишатися у в'язниці в якості працівників. Також з'явилася ще одна можливість для ув'язнених – «праця на відкритому повітрі», яка передбачала, що ув'язнені вдень працюватимуть, а ввечері повертатимуться назад до в'язниці. Перші такі в'язниці було створено на острові Сардинія та в Тосканському архіпелазі. У 1975 році був прийнятий пенітенціарний закон «Правила про кримінально-виконавчу систему і порядок виконання заходів позбавлення та обмеження волі», який був повністю адаптований до міжнародних конвенцій та правил. Даний закон, орієнтований на реабілітацію та гуманне ставлення до ув'язнених. Він спрямований не на ув'язнення, а навпаки, на перевиховання арештанта: дозволені телефонні дзвінки, зустрічі з близькими та рідними, навчання та саморозвиток. Також відповідно до Закону виправні установи поділяються на установи попереднього ув'язнення, виконання покарань, лікувальні виправні установи та центри спостереження за злочинцями. Постійно зазнаючи змін, базуючись на концепції правового прецеденту, тюремна система Італії стала більш етичною стосовно ув'язнених.

Ключові слова: в'язниця, злочин, Італія, пенітенціарна система, покарання, смертна кара, ув'язнений.

Krysiuk Yurii. The genesis of the Italian penitentiary system

The article examines the genesis of the penitentiary system in Italy, which has undergone major changes in the 20th century. It is noted that the Italian prison system was developed during the unification of the country. The system was heterogeneous and based on a combination of the Pennsylvania and Auburn systems. Radical changes in the penitentiary system of Italy took place in the 20th century. They are connected with the application of a new methodology in relation to prisoners, and the introduction of the new Criminal Code in 1931. After the fall of fascism, significant changes were made to the Criminal Code of Italy. With the Constitution of the Italian Republic coming into force in 1948, the death penalty for crimes committed in peacetime was abolished. Subsequently, in 2007, it was also excluded in wartime conditions. In addition, the new prison system offered prisoners to remain in jail as workers after their release. There was another opportunity for prisoners, such as "outdoor work", which meant that prisoners would work during the day and return to the prison in the evening. The first prisons of the kind were established on the island of Sardinia and in the Tuscan archipelago. In 1975, the penitentiary law "Rules on the criminal-executive system and the procedure for implementing measures of deprivation and restriction of liberty" was adopted. It was fully adapted to international conventions and rules. This law is aimed at rehabilitation and humane treatment of prisoners. It is not aimed at imprisonment, but on the contrary, at the re-education of the detainee: telephone calls, meetings with relatives and friends, education and self-development are allowed. Also, in accordance with the Law, correctional institutions are divided into institutions of pre-trial detention, execution of punishments, treatment and correctional institutions, and centers for monitoring criminals. Constantly changing, based on the concept of legal precedent, Italy's prison system has become more ethical towards prisoners.

Key words: prison, crime, Italy, penitentiary system, punishment, death penalty, prisoner.

Досягнувши високого рівня розвитку високоморальне демократичне суспільство починає прагнути поліпшити життя не тільки серед пересічних верств населення, але і в тих сферах життя, які зазвичай приховані від загального погляду (в'язниці, психіатричні лікарні тощо). Соціальна сутність людини та її розум неодмінно підказує їй виказати співчуття собі подібним, проявити до них турботу, не дивлячись на різного роду девіації. Ці наміри продиктовані як моральними чинниками, так і спонуками утилітаристського спрямування, зокрема сподіваннями на виправлення й перевиховання злочинця. Кожна країна має специфічну історію, власне законодавство, особливий менталітет. Однак досвід становлення пенітенціарної системи Італії міг би виявитися корисним та конструктивним в умовах реформування пенітенціарної системи України, яка твердо стоїть на шляху сприйняття та утвердження загальноєвропейських цінностей.

Дослідженню пенітенціарної системи загалом було приділено значну увагу такими вченими, як Богатирьов І. Г., Бодюл Є. М., Джужа О. М., Кирилук А. В., Коваленко В. В., Колб О. Г., Корчинський В. О., Львовчкін В. А., Меркулова В. О., Мелентьев М. П., Михайленко П. П., Пташинський О. Б., Радов Г. О., Севостьянов В. П., Синельникова Т. В., Степанюк А. Х., Трубников В. М., Фаренюк С. Я., Яковець І. С. та ін. Однак питання формування та функціонування пенітенціарної системи Італії вивчалися, здебільшого, італійськими науковцями, серед яких Beccaria C., Brunetti C., Canepa M., Cardone M., Carrieri F., Celletti S., Corbi F., Ferri E., Lombroso C., Mantovani F., Santoro E. та ін.

Тюремна система Італії розроблялася під час об'єднання країни. Так у 1861 році в Італії налічувалося понад 1500 в'язниць і близько 30 виправних установ [1; Р. 13]. На початку 1860-х років в Італії був прийнятий новий закон, що передбачав спорудження кліткових камер, але через брак коштів будівництво було відкладене. У цей час тюремна система у всій Італії була неоднорідною. Так, на Сардинії в 1866 році існувало 4 в'язниці, які ґрунтувалися на обернській системі. Обернська система виникла 1820 року у США. Режим вико-

нання покарання полягав у тому, що арештанти вдень працювали, а вночі поверталися до своїх камер. Головною заборонаю ув'язненого було дотримання постійного мовчання. За порушення цієї заборони наглядач мав право суворо карати в'язнів. Наглядач не ніс жодної відповідальності за побої та смерть ув'язненого. Єдиною тюремної системи не існувало, тому функціонування решти в'язниць Італії XVIII–XIX століть будувалося на поєднанні Пенсільванської та Обернської системи. Пенсільванська тюремна система була створена у 1776 році. Ця тюремна система була названа пенітенціарієм (від лат. *penitentiamus* – покаяний, виправний). Абсолютне мовчання, абсолютна ізоляція... У в'язня не було імені, тільки ідентифікаційний номер, також йому не був відомий строк позбавлення волі. Покарання відбувалося у одиночній камері.

Кардинальні зміни у пенітенціарній системі Італії відбулися у XX ст. Пов'язано це із застосуванням нової методики стосовно ув'язнених, а головне – з введенням в дію у 1931 році нового Кримінального кодексу – «Кодексу Альфреда Рокко» (назву кодекс отримав від імені Міністра юстиції, за якого була проведена дана реформа). Оскільки КК був прийнятий у період диктатури, він відображав ідеологію тоталітарного режиму. Кримінальне законодавство цього періоду характеризувалося, перш за все, створенням зростаючої репресії стосовно осіб, які вчинили злочини проти держави. Його норми містили суворий поділ між тюремним світом та зовнішньою реальністю. Ув'язненим не дозволялося спілкуватися з громадянами, були під забороною ведення листування, візити близьких, навчання в університеті, читання книг та газет. Також відбулося скорочення діяльності арештантів, допускалися лише релігійні практики (спілкування зі священником, проведення ритуалів) та робота. Решта занять, прирівнювалися до правопорушень і були заборонені. Натомість в італійському Кримінальному кодексі знайшла відображення спадкоємність між новим і старим законодавством. Як вказує відомий сучасний італійський автор Мантовані, «у полеміці класичної школи права та позитивістського спрямування зародилася думка про синтез ідей», у резуль-

таті виникла третя школа кримінального права, названа еkleктичною школою (основні теоретики – Карневалі, Алімена, Манзіні). Ця школа спробувала поєднати принципи класичної школи та позитивістського спрямування. Результатом такого компромісу стало закріплення в італійському КК дуалістичної системи кримінальної відповідальності, згідно з якою до осіб, винних у скоєнні злочину, застосовується покарання, а до осіб, визнаних судом «соціально небезпечними», вживаються заходи безпеки [2]. Після падіння фашизму в Кримінальний кодекс Італії були внесені значні зміни. З набранням чинності Республіканською Конституцією 1 січня 1948 р. була скасована смертна кара за злочини, вчинені в мирний час. Згодом її також було виключено за умови воєнного часу конституційним законом № 2 від 2007 року. Проте варто зазначити, що першою державою в світі, яка скасувала смертну кару, було Велике герцогство Тоскана в 1786 році, а потім Республіка Сан-Маріно в 1865 році. У Королівстві Італія смертна кара була скасована в 1889 році. Пізніше вона була знову запроваджена фашистським режимом у 1926 році та знову-таки ліквідована, як було зазначено, Республіканською Конституцією. Заслугує уваги і той факт, що у теократичній державі Ватикан смертна кара була скасована лише у 1969 році з ініціативи Папи Павла VI [3].

У Конституції Італійської Республіки визначено, що особиста свобода є непопорушною і невід'ємною. Кримінальна відповідальність є індивідуальною. Обвинувачений не вважається винуватим до засудження. Покарання не можуть суперечити сенсам гуманності і мають бути спрямовані на перевиховання засудженого [4; с. 25]. Внаслідок нововведень Італії вперше у м. Палермо, а потім і по всій країні відкриваються установи орієнтовані на допомогу ув'язненим. Після Другої світової війни Італія переживала не найкращі часи. Спад економіки спричинив величезне безробіття, як для городян, так і для ув'язнених. Нова тюремна система пропонувала ув'язненим після їхнього звільнення залишатися у в'язниці в якості працівників. Також з'явилася ще одна можливість для ув'язнених – «праця на відкритому пові-

трі», яка передбачала, що ув'язнені вдень працюватимуть, а ввечері повертатимуться назад до в'язниці. Перші такі в'язниці було створено на острові Сардинія та в Тосканському архіпелазі.

У 1975 році після довгих років досліджень та експериментів, приймається пенітенціарний закон «Правила про кримінально-виконавчу систему і порядок виконання заходів позбавлення та обмеження волі», який був повністю адаптований до міжнародних конвенцій та правил [5]:

1. Закон узгоджено з європейською конвенцією про захист прав людини (закон від 4 серпня 1955, № 848) [6].

2. Затверджено стандарти та правила поводження з ув'язненими (затверджені Міжнародною конференцією ООН (від 30 серпня 1955 року) щодо боротьби зі злочинністю та поводженням із правопорушниками).

3. Затверджено стандарти та правила поводження з ув'язненими (затверджені Радою Європи від 19 січня 1973 року)

Звернімо увагу на основні положення «Пенітенціарного закону» 1975!

1. Визнаються права людини позбавленої волі (ув'язненого).

2. Встановлюється відмінність між звинуваченням та засудженням.

3. Визнається право ув'язненого на методики реабілітації шляхом індивідуального лікування.

4. З'являється право на здобуття освіти, роботи, відвідування культурно-дозвільних заходів, спорту та відпочинку.

5. Вводяться альтернативні міри покарання: випробувальний термін, домашній арешт, можливість жити у в'язниці, працюючи на волі (семіліберта).

6. Запроваджується особливе ставлення до «хімічно залежних», а також тяжко хворих.

7. Запроваджується контроль судової системи за допомогою відеоспостереження під час виконання вироку [7].

Даний закон, орієнтований на реабілітацію та гуманне ставлення до ув'язнених. Він спрямований не на ув'язнення, а навпаки, на перевиховання арештанта: дозволені телефонні дзвінки, зустрічі з близькими та рідними, навчання та саморозвиток. Також відповідно до Закону виправні установи поділяються на уста-

нови попереднього ув'язнення, виконання покарань, лікувальні виправні установи та центри спостереження за злочинцями.

У вересні 1999 року Міністерство Юстиції представило новий проект пенітенціарної системи, який був ухвалений указом Президента від 30 червня 2000 року, і набрав чинності 6 вересня 2000 року. У поданому проекті розкриваються 12 тем, пов'язаних із улаштуванням життя арештантів [1; Р. 15].

1. Умови утримання у камері. Простір камери повинен відповідати новим етичним стандартам та віянням епохи технічного прогресу. У законі, пропонується позбутися маленьких вікон, для того, щоб у камері побільшало світла і повітря, планується встановлювати душові кабінки, а також провести розетки для використання комп'ютерів для роботи або навчання.

2. Їжа. Щоб покращити виробництво та приготування їжі, пропонується створювати внутрішньотюремні кухарські кооперативи, які будуть забезпечувати харчуванням усіх в'язнів.

3. Зустрічі з родичами та телефонні дзвінки. Тепер, з моменту ухвалення закону, було змінено кількість зустрічей з чотирьох до шести на місяць. Зміни також стосуються переговорних кімнат. У законопроекті зазначено, що переговори арештантів із близькими, друзями та родичами не повинні проходити через перегородку, тому планується створення зали, де стіна не буде розділяти почуття та емоції ув'язнених. Для тієї групи арештантів, які не можуть з різних причин зустрічатися зі своїми близькими, буде збільшено кількість телефонних дзвінків з двох до чотирьох дзвінків на місяць.

4. Бібліотека. У рамках бібліотечного обслуговування обладнано читальний зал, в якому арештантам дозволено у вільний для них час, читати книги, користуватися інтернетом, а також замовляти книги прямо до тюремних камер.

5. Професійне навчання та курси. У старому законі було сказано, що навчальні курси проводяться для ув'язнених лише, якщо цього потребує тюремна установа. Натомість до нового закону додається важливе формулювання: «відповідно до вимог ринку праці», це суттєва зміна,

оскільки курси тепер залежать від спрямованості економіки. Це істотна зміна, якщо врахувати, скільки курсів нині у в'язниці повністю відокремлено від зовнішньої реальності ринку праці. У рамках шкільної тюремної освіти створюється «Освітній комітет», до складу якого входять: директор, керівник та викладачі, метою яких є навчання ув'язнених, а також складання освітнього плану.

6. Робота. Політика ведення бізнесу в Італії змінюється, підприємці та приватні компанії відкриті для співпраці з арештантами. У червні 2000 року вийшов новий закон «Правила заохочення праці засуджених», за яким при прийнятті на роботу ув'язнених підприємству даються заохочення та дотації від держави, зниження оподаткування [8].

7. Обшук. У нове положення доданий пункт про «повагу до гідності ув'язнених». Позбавити людини волі, зовсім не означає позбавити її гідності. Саме тому внутрішньотюремна охорона не має права без погодження з дирекцією в'язниці проводити огляд.

8. Ставлення до сім'ї. Особливе ставлення присвячене віддаленості арештанта від сім'ї. У цьому критерії розглядаються способи спілкування ув'язненого із сім'єю, з дітьми, а також підготовка родичів до нового ставлення до ув'язнених. Тому дирекція в'язниці дозволяє: спілкування, зустрічі та візити протягом цілого дня у спеціальних приміщеннях або на відкритому повітрі для приємного проведення часу. Також у законопроекті розглядалося питання про можливість перебування арештанта зі своєю сім'єю протягом двадцяти чотирьох годин у спеціальних житлових кімнатах, однак ця ініціатива була відхилена.

9. Охорона здоров'я. У кожній в'язниці має проводитися безкоштовна диспансеризація ув'язнених, яка не дасть спровокувати тяжкі хвороби та розвинути патологічним формам захворювань. Спеціальні правила встановлені для хворих на СНІД та «хімічно залежних». Нові правила передбачають якісно інше ставлення до вагітних жінок і матерів з дітьми. При в'язницях організуються пологові будинки та дитячі садки.

10. Відношення до ув'язнених та програми реабілітації. Програми реабілітації

спрямовані на з'ясування потреб арештантів у фізичних, розумових, а також емоційних, освітніх та соціальних потребах, що сприяють створенню нормальної життєдіяльності. Дані програми є спробою виправити арештанта, допомогти розібратися з почуттями та емоціями; вони завжди підбираються індивідуально.

11. Іноземні ув'язнені. Положення іноземних ув'язнених визначені у Законі «Імміграційні правила та правила щодо статусу іноземців» [9] та Указі Президента від 31 серпня 1999 р. № 394 [10]. Затримані мають право на участь в обрядах відповідно до свого віросповідання.

12. Культура, рекреація. Дані програми орієнтовані на те що, щоб стимулювати ув'язнених до позитивних змін.

Сьогодні з метою зменшення карального впливу покарання, збереження соціальних в'язків засуджених, а також для розвантаження в'язниць та зменшення витрат на утримання ув'язнених в Італії широко використовуються альтернативні позбавленню волі види покарання. Окрім заходів альтернативного характеру, ув'язненим в Італії надаються й певні пільги. З 1993 р. ув'язненим було дозволено працювати за межами в'язниці за системою «семіліберта» – напівсвобода. За такої форми покарання ув'язнений може, мешкаючи у в'язниці, вдень працювати у місті. Це величезний крок у прірві між в'язницею та свободою. Робота для ув'язнених в Італії вважається пільгою. В Італії ув'язнені перевиховуються, відбувають призначене судом покарання, яке передбачає можливість заробляти кошти на покращення свого добробуту, та спрямоване на включення ув'язненого до реального світу правослужняних громадян [11].

Виходячи з вищевикладеного, слід констатувати, що з моменту прийняття Закону № 354 від 26 липня 1975 року в пенітенціарній системі Італії був закріплений принцип перевиховання засудженого як основа поведінки з засудженим у пенітенціарних установах (вивчення особи засудженого, робота з ним психологів та інших фахівців щодо зміни антисоціальних установок, залучення засуджених до праці, навчання, релігійне виховання, культурне просвітництво); були введені альтернативні заходи позбавлення волі (передача на поруки соціальної службі; домашній арешт; обмеження волі). Ці заходи застосовуються після винесення вироку на стадії його виконання і належать до сфери регулювання пенітенціарного законодавства, тому відсутні в Кримінальному кодексі. Постійно зазнаючи змін, базуючись на концепції правового прецеденту, тюрмна система стала більш етичною стосовно ув'язнених.

Проте Італія, безумовно, не є раєм на землі для тих, хто опиняється у в'язниці. Це відбувається, незважаючи на те, що до місць позбавлення волі потрапляє менше людей, ніж в інших країнах. Італійські пенітенціарні установи вважаються одними з найгірших у Європі і не тільки через переповненість, котра в деяких установах перевищує 147% [12]. А й через велику кількість ув'язнених із психічними проблемами, які чинять напади або акти самокаліцтва, та велику кількість наркоманів (кожен четвертий).

Отже ми можемо говорити про те, що в пенітенціарній системі Італії у ХХ столітті відбулися значні якісні зміни. Проте вона ще далека від досконалості і знаходиться лише на початку шляху до ідеалу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ardita S., Degl'Innocenti L., Faldi F. *Diritto penitenziario*. Laurus Robuffo. Roma, 2024. 528 p.
2. Mantovani F. *Il problema della criminalità*. Cedam. Padova, 1984. 682 p.
3. Monti P. Quando è stata abolita la pena di morte in Italia « Paolo Monti – Forum di diritto. *Zanichelli online per la scuola | I libri che proseguono sul web*. URL: <https://online.scuola.zanichelli.it/forumdiritto/quando-e-stata-abolita-la-pena-di-morte-in-italia/> (date of access: 27.02.2024).
4. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О. М., 2018. 62 с. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-122256638> (дата звернення: 28.02.2024).

5. Norme sull'ordinamento penitenziario e sull'esecuzione delle misure privative e limitative della libertà. Legge 26 luglio 1975, n. 354. *Gazzetta Ufficiale*. Roma. 9 agosto 1975, n. 212, S.O. 300 p.).

6. Ratifica ed esecuzione della Convenzione per la salvaguardia dei diritti dell'uomo e delle libertà fondamentali, firmata a Roma il 4 novembre 1950 e del Protocollo addizionale alla Convenzione stessa, firmato a Parigi il 20 marzo 1952. Legge 4 agosto 1955, n. 848. Normattiva. *Normattiva*. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1955-08-04;848> (date of access: 28.02.2024).

7. Borgna E. *Le intermittenze del cuore*. Feltrinelli. Milano, 2003. 210 p.

8. Norme per favorire l'attività lavorativa dei detenuti. Legge 22 giugno 2000, n. 193. Normattiva. *Normattiva*. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2000;193> (date of access: 28.02.2024).

9. Disciplina dell'immigrazione e norme sulla condizione dello straniero. Legge 6 marzo 1998, n. 40 Normattiva. *Normattiva*. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1998;40> (date of access: 28.02.2024).

10. Regolamento recante norme di attuazione del testo unico delle disposizioni concernenti la disciplina dell'immigrazione e norme sulla condizione dello straniero, a norma dell'articolo 1, comma 6, del decreto legislativo 25 luglio 1998, n. 286. Decreto del Presidente della Repubblica 31 agosto 1999, n. 394 Normattiva. *Normattiva*. URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.del.presidente.della.repubblica:1999-08-31;394> (date of access: 28.02.2024).

11. Vianello F. *Il carcere. Storia e sociologia del penitenziario*. Carocci Editore. Roma, 2012. 112 p.

12. Ministero della giustizia | Statistiche. *Ministero della giustizia*. URL: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_14_1.page?contentId=SST459008 (date of access: 29.02.2024).

REFERENCES:

1. Ardita, S., Degl'Innocenti, L., & Faldi, F. (2024). *Diritto penitenziario*. Laurus Robuffo [Penitentiary law. Laurus Robuffo]. Rome, 528 p.

2. Mantovani, F. (1984). *Il problema della criminalità* [The problem of crime]. Cedam. Padua, 682 p.

3. Monti, P. Quando è stata abolita la pena di morte in Italia « Paolo Monti – Forum di diritto [When was the death penalty abolished in Italy « Paolo Monti – Law Forum]. *Zanichelli online per la scuola | I libri che proseguono sul web – Zanichelli online for school | The books that continue on the web*. Retrieved from <https://online.scuola.zanichelli.it/forumdiritto/quando-e-stata-abolita-la-pena-di-morte-in-italia/> (date of access: 27.02.2024).

4. Konstytutsiia Italiiskoi Respubliky (z peredmovoiu Volodymyra Shapoval) (2018). [Constitution of the Italian Republic (with a foreword by Volodymyr Shapoval)]. Kyiv: Moskalenko O. M., 62 c. Retrieved from <https://www.slideshare.net/CentrePravo/ss-122256638> (дата звернення: 28.02.2024).

5. Norme sull'ordinamento penitenziario e sull'esecuzione delle misure privative e limitative della libertà [Rules on the penitentiary system and on the execution of measures depriving and limiting liberty]. Law 26 July 1975, n. 354. *Gazzetta Ufficiale*. Rome. 9 agosto 1975, n. 212, S.O. 300 p.).

6. Ratifica ed esecuzione della Convenzione per la salvaguardia dei diritti dell'uomo e delle libertà fondamentali, firmata a Roma il 4 novembre 1950 e del Protocollo addizionale alla Convenzione stessa, firmato a Parigi il 20 marzo 1952 [Ratification and execution of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, signed in Rome on 4 November 1950 and of the Additional Protocol to the Convention itself, signed in Paris on 20 March 1952]. Law 4 August 1955, n. 848. Normattiva. *Normattiva*. Retrieved from <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1955-08-04;848> (date of access: 28.02.2024).

7. Borgna, E. (2003). *Le intermittenze del cuore* [Intermittent heartbeats]. Feltrinelli. Milan, 210 p.

8. Norme per favorire l'attività lavorativa dei detenuti [Rules to encourage the work of prisoners]. Law 22 June 2000, n. 193. Normattiva. *Normattiva*. Retrieved from <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2000;193> (date of access: 28.02.2024).

9. Disciplina dell'immigrazione e norme sulla condizione dello straniero [Immigration regulations and rules on the status of foreigners]. Law 6 March 1998, n. 40. Normattiva. *Normattiva*. Retrieved from <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1998;40> (date of access: 28.02.2024).

10. Regolamento recante norme di attuazione del testo unico delle disposizioni concernenti la disciplina dell'immigrazione e norme sulla condizione dello straniero, a norma dell'articolo 1, comma 6, del decreto legislativo 25 luglio 1998, n. 286 [Regulation containing rules for implementing the consolidated text of the provisions concerning the regulation of immigration and rules on the condition of foreigners, pursuant to article 1, paragraph 6, of legislative decree 25 July 1998, n. 286]. Decree of the President of the Republic 31 August 1999, n. 394. Normattiva. *Normattiva*. Retrieved from <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.del.presidente.della.repubblica:1999-08-31;394> (date of access: 28.02.2024).

11. Vianello, F. (2012). Il carcere. Storia e sociologia del penitenziario [The prison. History and sociology of the penitentiary]. Carocci Editore. Rome, 112 p.

12. Ministero della giustizia | Statistiche [Ministry of Justice | Statistics]. *Ministero della giustizia – Ministry of Justice*. Retrieved from https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_14_1.page?contentId=SST459008 (date of access: 29.02.2024).